

Թ. 16 Հրատարակուիւն «Հայրենի»-ի

14494

Յ. ԱՐԹՈՒՆ

ԵՐԱԶՍ...

«ՀԱՅՐԵՆԻՔ»-Ի
ՏՊԱՐԱՆ

1911
ՊՕՍԹԸՆ

01 JAN 2009

7-11
19 NOV 2010

Թիւ 16, Հասարակութիւն „Հայրենիք“-ի

891.99

Ա. 86

Յ. ԱՐԹՈՒՆ

ԵՐԱԶՍ...

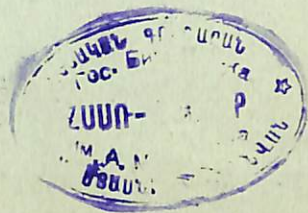
14494

«ՀԱՅՐԵՆԻՔ»-Ի
ՏՊԱՐԱՆ

1911
ՊՕՍԹԸՆ

22.02.2013

27937

2325-2000

Ամէն մարդ իր երազը կը պատմէ իր բարեկամներուն, եթէ մօտիկ են անոնք: Ես ալ կուզեմ պատմել երազ մը, բայց ես մինակ եմ և հեռի բարեկամներէս:

Երազս, սակայն, կուզեմ պատմել, եթէ ոչ մօտիկներուն, որ չկան, գոնէ հեռուոր սիրուցաւ ազգայիններուն, թեթևացնելու համար հոգիիս վրայ ծանրացած, լեռնացած բեռ մը....:

Ու է ձեռով ամբաստանւած ամերիկահայ մը ունակութիւնը բրած է մամուլին էջերուն մէջ տեղ մը գրուել, իբրև անհատի անբռնարարելի իրաւունք, պարզելու իր անմեղութիւնը: Ընթերցողներուն հարիւրին իննըսունը ինը գինք չճանչնար և իր անմեղութիւնով կամ մեղապարտութիւնով չհետաքրքրուիր, բայց հոգ չէ, մարդը կուզէ քանի մը խօսք ըսել....: Հրապարակու:

Եղած են մարդիկ ալ, որ շատ աշխատած ու վերջապէս յաջողած են ամբաստանութեան տակ իյնալ, հրապարակի այդ իրաւունքէն ջամբելու համար:

Խմբագիր մը պոլորութիւն ունի եղեր ընելու թէ՛ մէկ երջանկութիւն միայն կայ, որ չէ մաղթեր կարգ մը փափաքողներուն — ամբաստանելու երջանկութիւնը:

Իմ խնդրածս այդ կարգի էջ մը չէ, այլ բո-
լորովին նոր մը, երազի էջ մը: Ես կուզեմ պատ-
մել երազս, և «Տէր Խմբագիրը» աւելի ուրախ
պիտի ըլլայ նոր անձանօթիս տեղ տալու, քան
Մամբակում կահօեանի մը չքմեղանքին կամ հեր-
քումին, որ կրնայ «հերքումն հերքումներու» եր-
կար շարք մը ծնեցնել, բոլոր աժան գրասէրնե-
րու ախորժակը գրգռելով՝ գրականութեան, բա-
նաստեղծութեան և փիլիսոփայութեան համար:

Իմ երազս ոչ հերքում, ոչ ալ հաստատում
կը պահանջէ, ինչ որ խմբագիրը ազատ կընէ հա-
ցարաւոր տառասխալներու տարափով հարկերա-
ւոր գրութիւններ աչքէ անցնելու պատիժէն:

Իմ պատմելիքս երազ մըն է միայն. ես չեմ
ուզեր նոյն իսկ տառասխալներուս սրբագրու-
թիւնը, որովհետեւ իմ տալիքս երազ մըն է և ոչ
թէ գրականութիւն:

Կատեմ որ խմբագիրները չեն սիրեր տա-
ռասխալ սրբագրել, և ոչ ալ տառասխալով գրու-
թիւն հրատարակել, բայց ես՝ մենաւոր հայս՝
տեղ կուզեմ երազիս համար՝ առանց պայմանի:

Ես այս պահանջը քաջաբար կընեմ, ոչ միայն
որովհետեւ երկար տարիներէ ի վեր բաժանորդ
եղած եմ և միշտ կանխիկ վճարող, ամենէն ուշը
եօթը՝ ամիս ձգձգելով՝ այլ նաև միևնոյն թեր-
թիւն մէջ տեսած եմ՝ յօդուած մը՝ գրած Պօսթը-
նի մէկ զւարճալի ու աղմկալի ժողովին ատենա-
պետէն, իմացնելով որ «Պատարագարանին» որո-
շում մը դրկած են «մե՛նձ» ժողովի մը կողմէն:

Եթէ տեղ կը տըւի այդ ատենապետին, որ
թերևս երբէք թերթին բաժանորդ եղած չէ և
ոչ ալ սէնթ մը վճարած կարդալու՝ ինչո՞ւ տեղ
չտըւի ինձի, որ երազս պատմեմ, թէև երազիս

մէջ ոչ կէօթէի անուն կայ, ոչ ալ կօրքիլի, կամ
այդպիսի «ռուսահայ» ուրիշ գրագէտի:

Սիրտս դողի մէջ է, սակայն: Եթէ յօդուածս
չհրատարակւի...: Ներսս կը մնայ երազս, որ
այլ ևս տանջանք է և որ չթեթեւնար, նոյն իսկ
թերթը դադարեցնելու սպառնալիքով:

Եթէ նպատակս տնպատճառ յօդուած գրել
ըլլար. այդ շատ դիւրին գործ մըն է: Ի՞նչ փոյթ
թէ թերթ մը չընդունիր. կան ուրիշներ որ կըն-
դունին, հերիք է որ անոնց քայքային համաձայն
բան մը գրես: Օրինակ, կրնաս էջի մը պատմու-
թիւն յօրինել — էջեր եղած են Պարոնեանի
Ոնտոնի աւելի անմահացած — ոճի մը՝ Դաշ-
նակցականի մը անունը կցել, սուտ մը ստեղծել,
Դաշնակցականներէն տեռօրի ենթարկւած հռչա-
կել ինքզինքը: Տպագրւած թուղթեր կան, որոնք
ոչ միայն խաղալով խնդալով կըդունին այդ կար-
գի գրւածքներ, այլ նաև գործիչի պաշտօն՝ ալ
կուտան հեղինակին:

Բայց ես չեմ ուզեր յօդուածադիր ըլլալ այս
կամ այն թերթին մէջ փայլելու համար:

Ես կուզեմ պատմել երազս:

Մինչև հիմա ու է յօդուածով ձանձրոյթ մը
ուած չեմ, և այս մէկը պէտք չէ որ մերժուի:
Կը տեսնէ՞ք, յառաջաբանիս մէջ չեմ ըսեր թէ՛
Տէր խմբագիր, այս յօդուածիս ընդունելութիւնը
պիտի քաջալերէ զիս թերթիդ նորանոր յօդուած-
ներ դրկելու համար:

Ես նպատակ չունիմ գրագէտի հովեր առնել
ու յօդուածներու տարափէ մը ետք վճարում՝ այլ
պահանջել: Կը խոստանամ այլ ևս բան մը չգրել,
հերիք է որ տեղ տըւի երազիս, որովհետեւ ամէն
ատեն այսպէս երազ չտեսնուիր:

Ո՞վ երազ չէ տեսեր: Ես երազս կուզեմ պատմել ոչ անոր համար, որ անօրինակ երազ մըն է այն, այլ ճիշտ անոր համար, որ շատերուն ալ երազն է, միայն այն տարբերութեամբ, որ ուրիշները մէկ մասը տեսած են ու կը տեսնեն դեռ, իսկ ես՝ շնորհիւ Մորփէոսի աստուածային գուրգուրանքին, որ չբեկանեց քունս երկար գիշեր մը՝ գրեթէ մինչև վերջը ապրեցայ այդ երազին:

Երազները շատ տեսակ կըլլան — երկար կամ կարճ, որոշ կամ անորոշ, յաջորդական պատկերներով կամ խառնակ:

Կըսեն թէ կան նաև մարգարէական երազներ:

Ի՞նչ տեսակ էր երազս.....:

Ես միմիայն կը պատմեմ զայն, այնպէս ինչպէս տեսայ:

* * *

Երկիրն էի — միշտ երազս.....:

Մարդիկ բոլորովին տարբեր կերևնային:

Թիւրքերը մարդկային կը թւէին ըլլալ և ոչ թէ կատաղի ու մոլի: Հայերը այլևս չունէին երբեմնի վհատած, վախէն կորաքամակ ու ընկճած երևոյթը: Ամէնքն ալ ուղիղ ու հպարտ քալածք մը կը ցուցնէին:

Ի՞նչ երջանկութիւն.....:

Երբեմն միայն թիւրքերու հանդէպ կոտորուելու ձև մը կը նշմարէի, որ չէի սիրեր: Իրարու մէջ, սակայն, բացարձակապէս անկախ էին անոնք, և յաճախ ամբարտաւան: Իբրև ազատ

ժողովուրդ՝ «խնդրել» բառը սրտէ ու մտքէ աքսորած էին:

Մէկէն դիտեցի, որ ծուռ նայածքներ կը նետէին վրաս:

Ես բան մը չէի հասկնար: Իբրև Ամերիկայէն եկած մէկը, գոնէ քիչ մը յարգանք կանկալէի իմ հանդէպ, որովհետև լսած էի որ Ամերիկայէն վերադառնալը ամենէն ապահով անցագիրն էր հարսնցու աղջիկ ունեցող տուներէն ներս մտնելու, առանց ենթարկուելու տարիքի ու առողջութեան մասին ու է հարցաքննութեան:

Այն բժիշկները, որ Ամերիկայի մէջ ծանուցում տալու իսկ վիճակ մը չունէին, մէկ մէկ լօգ ման կը նկատէին, իսկ չոր անունով ու խելքով կիսակիրթներ՝ մէկ-մէկ փրօֆէսորներ:

Չէ՞ որ ես ալ Ամերիկայէն եկած էի:

Ես աղջիկ տեսնելու կամ մեծ պատիւներ վայելելու ակնկալութիւն չունէի:

Բոլորովին նոր օտարութեան մը դառնութիւնը եկաւ վրաս:

Ո՞րքան տենչացած էի հայրենի օճախը, այդ փողոցները, բարեկամները, մեր տան ճամբուն վրայի աղբիւրները: Ի՞նչ արցունքներ թափած էի յոգնած առանձնութեանս մէջ՝ այդ վայրերուն համար: Քանի՞ քանի անգամներ ուխտած էի ճամբու ծախք մը պատրաստել ու երթալ ծերունի մայրս տեսնելու, բարեկամներու հետ անգամ մըն ալ մեր այգիին ծառերուն տակ հաւաքուելու, և հին կեանքին քաղցրութիւնները վերապրելու:

Ամերիկայի այդ երազս իրականութիւն գտած էր. հասած էի ծննդավայրս. բայց ի՞նչ յուսախաբութիւն:

Նոյն իսկ երբեմնի ծանօթներ խորթ աչքով
կը նայէին ինծի: Շատեր փսփսուքներ կընէին,
վրաս կասկածոտ նայածք նետելով:

Երբ մայրս տեսայ՝ գուրգուրանքէն սիրտ
առնելով հարցուցի պատճառը:

Ան ուշադրութիւնով քննեց զիս ու յանկարծ
բացականչեց.

— Ի՞նչ է այդ նշանը կուրծքիդ վրայ:

— Մայրի՛կ, ըսի հպարտութեամբ մը, — այս
Դաշնակցութեան զինանշանն է, որ Ամերիկայի
մէջ ինծի պէս շատերը փրկած է բացարձակ տղի-
տութենէն, անբարոյականացումէն և նոյն իսկ
փողոցներու «աղատ սէր»-էն: Անոր տւած ի-
տէալներով էր որ ես մաքուր ու առողջ կը դառ-
նամ քեզի: Եւ իբրև խորհրդանշանը բոլոր այն
սէրերուն, որ զիս քեզի բերին՝ կը կրեմ այս
նշանը:

Բեռ կուղէի շարունակել խօսքս, բայց մայրս
որ սոսկումով կը լսէր՝ բացականչութիւնով մը
ընդհատեց զիս:

Եւ իրմէն տեղեկացայ, որ ահռելի խաչա-
կրութիւն մը կար Դաշնակցութեան դէմ աշխար-
հի բոլոր կողմերը. և ոչ ոք կը յանդգնէր իր
Դաշնակցական ըլլալը յայտնել:

Հայերը արդէն յաջողած էին կառավա-
րութեան կասկածելի դարձնել Դաշնակցութիւնը,
որ այլ ևս արգիւրած էր:

Վատութիւն կամ խոհեմութիւն՝ զինանշանս
հանեցի կուրծքէս և գուրգուրանքով մը պահե-
ցի:

Մայրս լուր տւաւ, թէ խոշոր թափօր մը պի-
տի կաղմէր, իբրև ցոյց Դաշնակցութեան դէմ:
Ես փողոց ելայ:

Հազարաւոր մարդիկ եկեղեցական շապիկներ
հագած՝ բուռվառներով ու քոցներով կը հետե-
էին ամէն աստիճանի կրօնականներու փառա-
գարդ շարքին:

Բաղմութիւնը կանգ առաւ հրապարակի մը
վրայ, լսելու համար եպիսկոպոս մը: Ան իր քա-
րոզին մէջ ձաղկեց Դաշնակցութիւնը, իբրև կրօ-
նի ու ազգի թշնամի, պախարակեց Դուրեան
պատրիարքը, և ի պայծառութիւն Հայաստան-
եաց եկեղեցւոյ՝ տաջարկեց կրկին Օրմանեանին
յանձնել պատրիարքութեան գաւազանը, և մա-
նաւանդ՝ լուծել Դաշնակցութիւնը ամէն տեղ:
Ամենէն վերջը հեռագրալուր մը կարգաց, յայ-
տարարելով թէ՛ Դաշնակցութեան Արևմտեան
Բիւրօն արդէն լուծւած էր:

Ամբողջ հուրրաններով թնդացուց օդը:

Ես չէի կրնար զզւանքս զսպել: Տարտամ ցաւ
մը կը մորմոքէր սիրտս:

* * *

Այլ ևս շարունակ հեռագիրներ կը տեղային,
ծանուցադրեր կը փակցէին հրապարակներու
վրայ՝ Դաշնակցական մարմիններու լուծման լու-
րը հաղորդելով:

Գուժերը գահավիժական յաջորդութիւնով
կը տեղային: Ահռելի կռիւր կը սաստկանար
ներս:

Վերջապէս երբ ամենավերջին Դաշնակցական
խումբի լուծման հեռագիրը եկաւ՝ հանրային
հսկայ խրախճանք մը սարքեցաւ:

Այս անգամ ժողովին կը նախագահէր Օրմանե-
ան, որ օր մը առաջ պատրիարք ընտրւած էր:

Ան շնորհաւորեց հայ ժողովուրդը, որ լուծած էր Դաշնակցութիւնը, և իբրև զուտ կրօնական համայնք՝ պատրաստ էր նոյն խսկ բնաջինջ ըլլալ իր կրօնի պաշտպանութեան համար:

Ուղերձը լմնցնելէ ետք՝ ներկայացուց՝ իր խօսքերով՝ «կորովի», «գործունեայ» և «երիտասարդ» հայ եկեղեցական մը, «ապագայ խոստացող» եպիսկոպոս մը, «Սգահիր Սրբազանը», որուն հետ թէև սկիզբէն — անէ՛ծք Դաշնակցութեան — թիւրիմացութիւններ ունեցած էր, բայց հիմա ամէն բան կարգադրած ըլլալով՝ կատարելապէս կը հասկնային իրար, նման կը մտածէին ու կը գործէին, թէ իրենց խէպը նոյնն էր, այն է եկեղեցականի անքննադատելիութիւնը և բացարձակ հեղինակութիւնը:

«Սգահիրը» ոտքի ելաւ, վայրկեան մը լուռ մնաց, որովհետև յուզւած էր և ընկճւած..... վիշտէն Փիրք մը կը ցուցնէր ներկաներուն, և երբ մի քիչ հանդարտեցաւ՝ սկսաւ խօսիլ.

— Օրհնեա՛լ հայ ժողովուրդ.... այս գիրքը «Փտութեան Օճախն» է....: Հիմա այնպիսի քաջութիւն մը եկաւ վրաս.... ի վերուստ, որ կրնամ յայտարարել ինչ որ մինչև հիմա սրտիս մէջն էր և միայն մտերիմներու շրջանակին մէջ կրնայի յիշել: Ահա այս գիրքը կը ցուցնեմ ձեզ ոչ իբրև այն զէնքերը, որ կուսակալի մը ցցուցի գանտնք չգործածելիքս հասկցնելով իրեն, այլ կը ցուցնեմ իբրև անոր հեղինակը, ընդունելով թէ սխալած էի, երբ գայն իբր զէնք գործածեցի Օրմանեան սրբազանին դէմ....: Եւ ահա ձեր ընդհանուր ներկայութեանը կը պատուեմ այս անզգամութեան գիրքը, ետ առնելով բոլոր գրածներս....:

— Բայց, հայե՛ր, նկատի առէք, որ այս գիրքին վրայ իմ անունը գրւած չէ. այլ ծածկւած է «Գրիգորեան» սև անւան տակ, ինչպէս ծածկւած է ընդմիջտ իմ անեղծանելի աշխարհականութիւնս այս սև հագուստներու տակ: Կե՛ղծ է այդ անունը, բայց իմ նպատակը և ոգին այ կեղծ էին այն ատեն....: Եւ ներկայիս՝ քանի որ չկայ այլ ևս Դաշնակցութիւնը՝ հետևարար պատճառ մնացած չէ անեղծութիւնը վրայ տալու....»:

Եկեղեցականի այս մեղայէն ետք՝ խօսեցաւ՝ նաև սակմանադրութեան վնասակարութեան մասին:

Ես չէի կրնար հաւատալ թէ՛ այս մարդը նիւ Եօրքի այն «վշտակիրն» էր, որ իր միսիթարութիւնը գտած էր բանտարկեալներու դատին համար սարքւած ժողովի մը դռները գոց տեսնելով՝ հայերու հոծ բազմութեան մը առջև, ինչպէս գոց տեսած էր իր առջև իր արիւնոտ թեմին դռները.....:

Երբ այս յուզմունքոտ մտածումնի մէջ էի՝ յանկարծական հով մը պատուած գրքին՝ «Փտութեան Օճախ»-ին թերթերէն մաս մը ինծի քչեց: Անոնց մէջ անվնաս գտայ էջ 58-ի պատկեր մը, ուր շուն մը կը ներկայացւէր մէկ ոտքը անպարկեշտօրէն վերամբարձ ու զգւելի դիրքով, ուր կաղտոսէր կոնդակ մը՝ մակագրւած. — «Մաղաքիս, ծառայ....»:

Այլ ևս անկարելի էր ինքզինքս զսպել. ոտքի ելայ, բողբոջու եպիսկոպոսի մը այդ աստիճան փողոցային ընդունակութիւններուն դէմ, բայց բազմութիւնը վրաս յարձակեցաւ, նկատել տալով թէ մարդը մեղայի եկած էր, ալ ի՛նչ հարկ կար յիշել:

Ժողովը բամկավար ժողովի մը պէս յաջող
անցաւ, ու բանաձև մը նոյն խակ թիւը ոստի-
կաններու սունկայութեամբ ընդունեցաւ :

Ժողովը փակեցաւ հայ եկեղեցիին ուղղւած
հոգեշունչ գրւածքի մը արտասանութեամբ, որ
իրը Ամերիկայի «Մնաք բարև»՝ «գրագէտ» բո-
ղոքականի մը կողմէն գրւած էր :

Բուն խրատնաճանքը սկսաւ ժողովէն ետք :

Բակին մէջ փայտերու ահագին դէղ մը կու-
տակած էին, որ լուսավառութեան համար կսպա-
սէր :

Պատրիարքը իբրև նոր իմն Լուսաւորիչ օրհ-
նեց դէղը և «սգակիրը» բռնկցուց դայն :

Աշխարհի բոլոր ծայրերէն հաւաքած էին յե-
ղափոխական գրականութիւնը : Իգմիրի առաջ-
նորդ վարդապետ մը ժողովուրդին հաշիւ տա-
լու ձևով պոռաց :

— Ահա «Դրօշակ»-ները և խոշոր արցակնե-
րով թերթերը նետեց բոցակէզ խարոյկին մէջ .
անոր յաջորդեցին ուրիշ ձայներ . — «Գամառ-
Քաթիպա», «Ազատութեան ճանապարհին», «Կայ-
ծեր», «Հայորդիները», հին «Հնչակ»-ի հաւա-
քածոներ, «Թորոս Լևոնի», «Դէպի կուր», Ալի-
շանի «Քնար»-ը և ուրիշ գրքեր : Եւ ամեն ան-
գամ, որ գրքերն ու թերթերը կը նետէին խա-
րոյկին մէջ՝ բոցերը ճիւղաղային լեղուններով ոյո-
րապտոյտ կը գալարէին օդին մէջ և իրենց գա-
զաթներէն մուսի թանձր ամպեր կը բարձրացն-
էին :

Քիչ ատենէն գրքերու կոյտերը անհետացան .
այրեցան յեղափոխական բոլոր գրքերը, թեր-
թերն ու տետրակները, և այդ ամբողջ գրակա-
նութիւնը իր խտէլներով մէկտեղ՝ մոխիրի վե-

րածւեցան . . . : Անոնք, կարծես տակաւին կախած
կը մնային երկինքէն՝ լայն-լայն շերտերով . . . :

Երբ բոցերը կամաց կամաց նւազելով կար-
միր մոխիրը միայն մնաց՝ «Փառութեան Օճախ» ին
հեղինակը հանդիսատեսներուն ցոյց տալով դայն՝
ոգևորւած բացականչեց .

— Դաշնակցութիւնը մոխիր է այլ ևս, և
յայտարարեց, որ ժողովուրդին համար բաց են
եկեղեցիներու դռները, որ մինչև այն ատեն գոց
մնացած էին :

Հանդիսականները եկեղեցիէն ներս խուժե-
ցին, որ խթման իրիկան նման լուսաղարդար-
ւած էր :

«Սգակիրը» դոհաբանական աղօթք կարդաց
իրը վերջաբան . . . . իր սուգո-ին և արարողու-
թիւնը վերջ գտաւ ճնոր Լուսաւորիչն Գրիգորիոս
կրօնական երգով մը, որ առաջին անգամ կ'երգ-
ւէր և որ մահերգն էր հայ ազատաշունչ գրակա-
նութեան :

* * *

Թերթերը լեցուն էին ժողովի նկարագրու-
թիւններով : «Բիւզանդիոն» և «Ժամանակ» տի-
րոզ օրաթերթեր էին : «Ազատամարտ»-ը դադ-
րած էր արդէն :

Լօնտընի «Թայմզ» կուզէի գնել, տեսնելու
համար թէ՛ հայերու մասին ինչ կար գրւած :
Սրածայր մօրուքով և ակնոցաւոր պարոն մը ար-
գելք եղաւ, ըսելով — քիչ մը կակազող լեղւով—
թէ չարժեք անգլիական և ֆրանսական թեր-
թերը կարդալ, որովհետև ծաղրած էին հայերը :

— Իբրև տիրացու ժողովուրդ, հարցուցի :
բայց պարոնը յայտնի էր, չսիրեց հարցումս :

— Ա՛հ, անոնք կարևորութիւն չունին, ըսաւ ու հեռացաւ :

Հայ թերթերը կձու ակնարկներ կընէին եւ-
րօպական այն թերթերուն, որ ցաւ յայտնած էին
հայու քաղաքական խակութեան և ազատութեան
համար իր անյուսալիօրէն տհաս վիճակին առթիւ :

Անդին ռուս թերթեր երկար ներբողներ
գրած էին հայոց նկատմամբ, հիանալով մեր «հա-
ւատարիմ», «իմաստուն», «խոհեմ» ու «կրօնա-
սէր» յատկութիւններուն վրայ :

«Նօվօյէ Վրէմեա»-ն նոր կը հասկնար հայու
«հանճարը», որ գիտցած էր խաղաղ կերպով
վերջ տալ Դաշնակցութեան : Եւ հայու այս դիր-
քը վարձատրել կառաջարկէր, Օրմանեան սրբա-
զանը կաթողիկոսութեան գահը բարձրացնելով :

Հասարակութիւնը այնքան հպարտ կղզար
ռուս պետական մարդոց նպաստաւոր կարծիքին
առթիւ, որ թերթերը ձեռքէ ձեռք կը խլէին :

* * *

Այլ ևս օտար թերթերը մեզմով չէին զբա-
ղիր :

Հայերը չափազանց կլանւած էին կրօնական
վէճերով

Մեռելի մը առթիւ կռիւ եղաւ բողոքական-
ներու և լուսաւորչականներու միջև . խնդիրը
կարգադրեցաւ կառավարական միջամտու-
թեամբ :

Ոչ մէկուն կրնայի հանդիպիլ, որ հետաքը-
քուէր ազգային ինքնուրոյնութեան հարցով : Ազ-
գեցիկ մարդիկ տաճկերէն կը խօսէին, իսկ ու-
սումկականները Փրանսերէն կամ գերմաներէն :

Հայերէնը պառաւներու լեզուն էր, և խելօք
մարդիկ կը նախընտրէին օտար լեզու սխալ խօսիլ
քան շիտակ հայերէն :

Թերթերը, սակայն, կը շարունակէին հայ-
երէն հրատարակել և գրական հրապարակը լեց-
նել արձակ կամ ոտանաւոր բանաստեղծութիւն-
ներով ու սիրային նորավէպերով : Այդ բանաս-
տեղծութիւններէն հիմա մէկը միայն կը յիշեմ,
«Աշխարհիկ Շարական» անունով :

Հեղինակը՝ իր գրելու ձևին նայելով՝ Ոսփո-
րին առջև ծունր եկած՝ անոր պլպլուն ալիքնե-
րէն ներողութիւն կը խնդրէր, որովհետև ատեն
մը իր եղբայրներէն ոմանք փոխանակ անոր այդ
ծփանքներուն մէջ հալեցնելու իրենց երգը, —
ո՛հ, մոլորածներ — յեղափոխութեան մարտի-
ցին մէջ «կը բոցաշնչէին» (բառը իմաչէ) : Հիմա
ինք «Վըլաժ»-ին կը դառնար, և անոր ականա-
կիտ հայելիին մէջ ցոլացող հազարաւոր գեղու-
հիններու վրայ երդւելով՝ կուխտէր հաւատարիմ
մնալ ծովին, կապոյտին ու եթերին, և անոր
թարմութեան հետ նաև միշտ վայելել հին օրե-
ու վարդն ու պլպուլը :

* * *

Ռուս թերթերը ատեն ատեն հայերու մասին
յիշատակութիւններ կընէին : Երբ հայերը կար-
դացին թէ Սպանդարեան Ցարին բարձրագոյն
հրովարտակով ոստիկանական նախարարի օգնա-
կան կարգած էր, իր նախկին բարուք ծառայու-
թեան համար՝ աշխարհը կարծես իրենց տըւած
էր : Ուրիշ առաւել կամ նւազ մեծ պաշտօններն
ալ տըւած էին քաղաքական բանտարկեալներու

մասին տեղեկութիւններ հաղորդող անձերուն :

Ո՛րքան հայասէր էր Ռուսաստան . . . :

Ձէ՞ որ Յարն ալ բարի քրիստոնեայ մըն էր :
Վարձաարւողներու մէջ կար նաև մէկը , որ Նիւ
եօքքի ժողովին դռները փակել տալու համար իր
ծառայութիւնը մատուցած էր : Այդ անունը հի-
մա չեմ յիշեր :

Ռուսիա դարձեալ կը հետաքրքրէր հայե-
րով : Հայ դպրոցներու մասին կարգադրութիւն-
ներ ընել կը մտածէր : Հայերէն շատերը կը կար-
ծէին թէ՛՝ ուսուցիչներու կառավարութիւնը յա-
տուկ համալսարան մը պիտի հաստատէր հայե-
րուն համար :

* * *

Յանկարծ Ուքազ մը երեցաւ , որ պետական
դպրոցներուն կցել կը պարտաւորեցնէր ուսուս-
չայ դպրոցները և անոնց եկամուտները բարւոք
ղեկավարել . . . :

Լուրերը կը շատնային :

Որոշւած էր հայերէն լեզուն ալ վերցնել բո-
լոր հայ վարժարաններէն , բացի մանկապարտէզ-
ներէն , որուն երգերը բաւական էին «մայրենի
լեզուի» աւանդումին համար :

— Բողոքելո՛ւ է , եղբայր , կըսէր խումբ մը
մարդոցմէ մէկը :

«Կոչնակ» կարդացող մը աչքերը վեր բարձ-
րացնելով թերթէն՝ զայրացկոտ թօնով մը պա-
տասխանեց .

— Բողոքելէն ի՞նչ օգուտ . . . :

Ու շարունակեց իր ընթերցումը :

Նոր Ուքազ մը կը տրամադրէր , որ Կովկա-
սի այն բոլոր հայերը , որ գոնէ 1000 ըւրբլի ար-

ժողովեամբ կալւածք շունէին՝ պարտաւոր էին
երթալ Ռուսիոյ ներսերը , ուր հող պիտի արւէր
իրենց , և թէ հայերը շատ սիրւած ըլլալուն , ա-
նոնց հաւասար իրաւունքը պիտի ապահովէր ,
ցրելով գանոնք ուս ժողովուրդին մէջ . ուստի
որոշւած էր երեքէն աւելի հայ ընտանիք չթո-
ղուլ մէկտեղ :

Ուրիշ հրաման մը կը պարտաւորեցնէր Կով-
կաս մնացած հայերը իրենց եկեղեցական արա-
րողութեան որոշ մասը ուսներէնով ընել , ինչպէս
Վրացիները կընեն :

Վրդովմունքը տիրեց հայերուն մէջ :

Յանկարծ թաթարական յարձակումի լուրերն
ալ եկան :

Ահաբեկումը սկսաւ հայ ժողովրդի մէջ . թեր-
թերը կը ջանային հանդարտեցնել թիւրքիոյ հա-
սարակութիւնը , յայտարարելով թէ Ռուսահայե-
րուն համար Աստուծմէն պատիժ էր այս դէպքը ,
որովհետև անոնք յեղափոխութիւնը սկսած էին
թիւրքահայերու մէջ , և վերջապէս անոնք «հոս-
հոս» կոչած էին թրքահայ մտաւորականութիւնը :
Ճիշտ այսպիսի ակնարկութիւններով ալ բո-
լոր ժողով մը խանդարեցաւ :

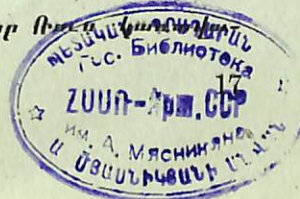
Գուժերը , սակայն , կը շատնային :

* * *

Թերթերու տւած միւլթարանքով կովկասեան
վէրքերը այնքան խորունկ չէին թրքահայ հասա-
րակութեան մէջ :

Բայց թիւրքերուն ալ դիրքը երկդիմի կերև-
նար . . . :

Լուրեր կը տարածէին , որ Ռուսաստանը

2325-2000

րութիւնը խոշոր դաւադրութիւն մը գտած էր թիւրքիոյ հայերուն մէջ, որոնք նպատակ ունէին տապալել թիւրք և Ռուս կառավարութիւնները և անոնց փոխարէն հաստատել հայկական կայսրութիւն մը . . . :

Ու խստութիւններ շատցան նաև թիւրքիոյ մէջ: Հայերէն խօսիլը մօտա շէր. հիմա ապահով ալ չէր: Լրտեսները շատցած էին:

Ամէն հայ դպրոցի համար պարտաւորեցուցիչ էր երկու փաթեթոցաւոր ուսուցիչ վարձել:

Չնչին պատճառներով շատեր կը ձերբակալուէին: Գաւառներէն կախաղանի լուրերն ալ կը հասնէին . . . :

Երկիրը զինուորական դրութեան անակ առնւած էր և փարլամէնթը լուծւած . . .

Փողոցներու մէջ ստոկումով կը պտտէինք: Յանկարծ ահարեկւած կանգ առի սոսկալի աստարանի մը առջև . . .

Կախւած էին մէկ շարքի վրայ՝ Վարդգէս, Ջօհրապ, Արմէն Կարօ, Մուրաա, Գեղամ և Բիզա Թէվֆիք . . . :

Անոնց վիզերէն կախւած էին իրենց ոճիրի արձանագրութիւնը, իրրև պետական դաւաճաններ, որոնք ընդդիմադիր հոսանք մը ստեղծել ցանացած էին և իրենց յարձակողական ճառերով կառավարութիւնը անպատուած . . . :

* * *

Հայերը արդէն ստոկումէն գոցած էին խստութիւնը: Փողոցներու մէջ ծեծ, քարկործում, յափշտակութիւն անպակաս էին:

Պատրիարքը կայսերական գթութիւն հայցե-

լու պալատը գացած և վերադարձին յարձակում կրած էր . . . :

— Կոտորած, կոտորած, ձայներ կը լսէի, ու մարդիկ կայծակի արագութեամբ կը փախչէին:

Մէկը վախէն քարացած անկիւն մը կը մնար. զինքը քշելով տանիլ աշխատեցայ. իմ ալ ոտներս ծանր կզգայի ու շէի կրնար քալել: Նախանձով կը դիտէի անոնք, որ արագաշարժ կողպային ու կանցնէին:

Մօտիկ եկեղեցին սպաստանեցանք: Ահարեկ բազմութիւն մը լաց ու կոծի մէջ, սև բոխարին անձնատուր՝ կրպտակը գալիքին:

Խուժանք արդէն պաշարած էր մեզ: Վրաս քննեցի. ոչ մէկ զէնք: Ո՛հ, ի՞նչպէս մոռցած էի յեղափոխական աւանդութիւնը . . . :

— Ձէ՛նք մը, ատրճանակ մը, կը պոռայի: Ոչ մէկ պատասխան: Ինչո՞ւ պաշտպանութեան գործիք պահելու սովորութիւնը յեղափոխութեան հետ մոռցւած էր . . . :

Մէկէն քովէս եպիկոպոսի մը անցնիլը տեսայ: Եապկաւորներուն զլուխը անցնողն էր. զգուշութեամբ նայելով՝ ճանչցայ՝ նոյն ինքը — նախկին «սզակիրն» էր. օձիքէն բռնեցի, պոռաւով:

— Դուն կը պահանջէիր Դաշնակցութեան լուծումը, և «աւետարեք» լուրեր կը հաղորդէիր. հիմա ըսէ՛. ի՞նչ պիտի ընես . . . :

Ան լուռ ու մունջ սոսկացած ինձի կը նայէր: Կատրած ամբոխը դռները կտորեց, և ներս խուժել սկսաւ . . .

Յարձակողներու մոլեգնութենէն սարսափահար կին մը Մուշի բարբառով բացագանչեց.

— Ղուբալա՛ն Դաշնակցութիւն, հոգի ֆե-
տայի, ո՛ւր ես . . . :

-- Ա՛հ, Դաշնակցութիւն, Դաշնակցութիւն,
ողբի ձայներ լսեցան . . . :

— Դաշնակցութիւն, պոռացի ամբողջ ու-
ժովս, և ինչայեղօրէն դահիճներէն մէկուն գէն-
քերը խլելու յարձակեցայ :

Ճակտիս վրայ ահռելի հարւած մը զգացի .
հազիւ թէ «ա՛հ, մեռա՛յ» ձիչը արձակեցի . . . :

Իմ արձակած ճիչէս զարհուրած՝ աչքերս բա-
ցի . . . . .

Ա՛հ, սոսկալի մղձաւանջ, դ աւաճան երազ . . . :

«Ազգային գրադարան

NL0330054

21937

«Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Ք»-ի Հրատարակութիւնները

- 1.— ԱնԳՐՕՆԻԿԷ, վէպ յոյն յեղ. կեանքէ, Ս. Բսէնոսի, թարգմ. Ի. Ա. Երան: Գին՝ \$1.00:
- 2.— ԱՐՇԱՂՈՅՍ, Տրամա թիւրքահայ կեանքէն վարդգէսի: Գին՝ 10 սէնթ:
- 3.— ՄՕՍՈՒՆ ԵՒ ՉՐԻ ԱՐՇԱՒԱՆՔՆԵՐԸ, Օննիկի: Գին՝ 10 սէնթ:
- 4.— ՅԵՂԱՓՈՒԽԱԿԱՆ ՎԻՊԱԿՆԵՐ, Միր-Հազօրի: Գին՝ 5 սէնթ:
- 5.— ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ, Յ. Յ. Չազմազ ճեանի: Գին՝ 25 սէնթ:
- 6.— ՀԱՅՐԵՆԻՔ ԵՐԳԱՐԱՆ, գին՝ \$2.50, Տաճ. կառանի համար զեղջուած 37.50 դրուշ:
- 7.— ՌՈՒՍ-ՈՒ ՅԵՂ. ԾՐԱԳԻՐԸ, Թրգմ. Ն. Հանգոյց: Գին 10 սէնթ, Տաճ. 2 դրուշ:
- 8.— ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԿԱՄ ՀԱՄԵՐՍՇԽՈՒԹԵԱՆ ԽԸՆԴԻՐԸ, Ն. Տ. Ս. Թ. Ի: Գին՝ 25 սէնթ:
- 9.— ՍՕՑԻԱԼԻՉՄԸ ԵՒ ԴՐԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ, Էնրիկօ Ֆէրրի, թարգմ. Ա. Իսրայէլեան: Գին՝ 25 սէնթ:
- 10.— ԻՄ ԵՂՑԱՅՐ ԳԻՒՂԱՑԻՒՆ, Էլիգէ Ռբելի, թրգմ. Տիկ. Ս. Պապաստարեան: Գին՝ 5 սէնթ:
- 11.— ԵՐԿՐՍԳՐՕՒԹԻՒՆԸ ՈՐՊԷՍ ՈՒՂԻՂ ՃԱՆԱՊԱՐՀ, Միքայէլ Նալպանտեանց: Գին՝ 25 սէնթ:
- 12.— ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՍՕՑԻԱԼԿԱՆ ՈՒՍՄՈՒՆՔԸ, Վ. Խարէնի: Գին՝ 5 սէնթ:
- 13.— ԿՐԷՆԳԸՊԻԼ, (վէպ) Անաթօլ Ֆրանսի, Թրգմ. Տիկ. Ս. Պապաստարեան: Գին՝ 5 սէնթ:
- 14.— ՉԱՅՐՈՑԹԻ ՕՐԸ, Լէօնիկ Անդրէէվ, թրգ. Ա. Մ.: Գին 5 սէնթ:
- 15.— ԻՉՄԻՐԼԵԱՆ ԱՔՍՈՐՍՎԱՅՐԻՆ ՄԷՋ, Կ. Բասմաջեան: Գին 10 սէնթ:
- 16.— ԵՐԱՉԱ, Յ. Արթուր: Գին՝ 5 սէնթ:

891.99
 X-86